

Anna Englert-Bator, Anna Wołpiuk-Ochocińska

ROZWÓJ KOMPETENCJI INDYWIDUALNYCH I ZAWODOWYCH NAUCZYCIELA AKADEMICKIEGO W PERSPEKTYWIE NOWYCH WYMAGAŃ EDUKACYJNYCH

DEVELOPMENT OF ACADEMIC TEACHERS' INDIVIDUAL AND PROFESSIONAL COMPETENCIES IN THE VIEW OF NEW EDUCATIONAL REQUIREMENTS

Streszczenie

W artykule podjęto rozważania dotyczące kompetencji wykładowcy, które są mu niezbędne dla skutecznej pracy dydaktycznej i naukowej. Studenci pytani o pożądane cechy nauczyciela akademickiego wymieniali cztery grupy kompetencji, które razem wpisują się w model: wiedza i dydaktyka – emocje – wartości – relacje.

Słowa kluczowe: nauczyciel akademicki, kompetencje, skuteczne nauczanie, wiedza, dydaktyka w szkolnictwie wyższym, umiejętności interpersonalne.

Abstract

The article discusses the competencies academic teachers should possess in order to educate and teach effectively. Students asked about the desirable characteristics of an academic teacher named four groups of competencies that together are part of the model: knowledge and didactics – emotions – values – relations.

Key words: academic teacher, competencies, effective teaching, knowledge, interpersonal skills.

Wprowadzenie

Dyskusje na temat kompetencji nauczycieli toczą się nie od dziś. Każdy z nas zdaje sobie sprawę, że przyszłość cywilizacji zależy w dużej mierze od tego, jak obecnie nauczana jest młodzież, która będzie kształtować kulturę, naukę i społeczeństwo w niedalekiej perspektywie. Mając świadomość istniejącej sytuacji i wymogów, jakie niesie ze sobą współczesny model edukacji, należy nieustannie zapytywać o to, w jaki sposób uczniowie i studenci są edukowani oraz, co zdaje się ważniejsze, czy są nauczani i wychowywani skutecznie. Teraźniejsze systemy kształcenia mają sprostać zadaniu kreowa-

nia liderów i twórców przyszłości, a model nauczyciela jest pośrednio formowany przez wychowanków oraz ich oczekiwania wobec wiedzy i umiejętności im przekazywanych. Od edukacji wymaga się, aby była elastyczna, zindywidualizowana, a każdy jej element (w tym nauczyciele, wykładowcy) potrzebny i rozwijający. To właśnie sprawia, że proces uczenia się jest tak bardzo dynamiczny, a zmiany w nim występują stale i ewolucyjnie¹. Stworzenie nowego, kompetentnego modelu nauczyciela wydaje się więc być jednym z priorytetów i wyzwań polityki oświatowej, także szkolnictwa wyższego. Kluczowe jest takie kreowanie środowiska akademickiego, by kształtowanie kompetencji przyszłych nauczycieli i aktywnej kadry naukowo-dydaktycznej odbywało się w sposób holistyczny i zorganizowany.

C. Kupisiewicz zwraca uwagę na zakres kompetencji, które powinny składać się na wizerunek profesjonalnego nauczyciela, a więc i wykładowcy. Jego zdaniem powinien on mieć wykształcenie wyższe akademickie (co w przypadku nauczyciela akademickiego wydaje się być oczywiste), umieć uczyć innowacyjnie, a jednocześnie być zdolnym do kształcenia tej umiejętności u swoich uczniów; sprawować nie tylko funkcję kształceniową, ale również opiekuńczą, orientującą, selekcyjną i koordynującą, czyli szybko i rozważnie reagować na wszystko, co postępowe i twórcze². Wprowadzenie nietradycyjnych zadań dla nauczycieli, takich jak między innymi przekazywanie norm, wartości i kultury³, czy bycie opiekunem i doradcą, spowodowało pojawienie się wyzwań wymagających od nauczycieli rozwinięcia kolejnych umiejętności, usprawniających wdrażanie innowacji, doradzanie i zarządzanie.

Unia Europejska podejmując się prób ujednoczenia wymagań edukacyjnych nauczycieli, kształtuje model nauczyciela, który powinien: posiadać wyższe wykształcenie oraz legitymować się znajomością co najmniej dwóch języków obcych, być ekspertem od wszechstronnego rozwoju osobowości i umysłowości ucznia, przekazywać wiedzę w oparciu o najnowsze osiągnięcia techniki i środki informatyczne. Takiego europejskiego nauczyciela dodatkowo wyróżnia innowacyjność form i metod przekazu, aktualizowanie i poszerzanie wiedzy o kwalifikacjach wymaganych na rynku pracy oraz racjonalne i tolerancyjne reakcje na to, co nowe i twórcze. Nowoczesny nauczyciel powinien pobudzać i inspirować uczniów do aktywnego podejścia do zdobywania przez nich wiedzy, jednocześnie dynamicznie funkcjonując w środowisku lokalnym.

¹ S. Karwala, *Model mentoringu we współczesnej szkole wyższej*, <http://mentoring.com.pl/Mentoring.pdf>, dostęp: 10.05.2011.

² C. Kupisiewicz, *Szkolnictwo w procesie przebudowy*, Warszawa 1987.

³ T. Lewowicki, S. Mieszalski, M.S. Szymański, *Szkola i pedagogika w dobie przelomu*, Warszawa 1995.

Kompetencje nauczyciela akademickiego

W literaturze sporo uwagi poświęca się kompetencjom, umiejętnościom czy kwalifikacjom nauczycieli szkół podstawowych, gimnazjalnych czy średnich⁴, jednakże znacząco mniej pojawia się opracowań dotyczących kompetencji i efektywności nauczania wykładowców szkół wyższych⁵.

Mówiąc o kompetencjach nauczycieli akademickich, należy zacząć od zdefiniowania i sprecyzowania samego pojęcia kompetencji, które odnosi się do wielu dziedzin nauki, nie tylko psychologii. Podstawową cechą kompetencji jest ich związek z określonym zadaniem lub działalnością zawodową. Kompetencja jest pewną ukrytą cechą, która przejawia się w określonych zachowaniach⁶. Podstawą dla każdej kompetencji jest wiedza, której towarzyszy zespół cech wzbogacony o konkretne umiejętności zdobywane w miarę potrzeby i w wyniku nieustannej nauki. Stąd też pojęcie wiedzy rozważane może być na trzech poziomach:

- 1) wiedzy deklaratywnej („Wiem, że...”);
- 2) umiejętności, czyli wiedzy proceduralnej („Wiem, jak...”);
- 3) postaw („Chcę tak zrobić”)⁷.

W ten sposób kompetentną osobą będziemy definiować jako kogoś, kto dzięki pozytywnej postawie i celom osobistym będzie czynnie wykorzystywał posiadaną wiedzę i umiejętności, tak by optymalnie wykonać zadanie lub jak najefektywniej znaleźć się w konkretnej sytuacji. W przypadku nauczyciela akademickiego taką sytuacją będą warunki prowadzenia zajęć ze studentami w rozmaitej formie (wykładów, ćwiczeń, konwersatoriów itp.). Kompetencje dotyczą zarówno sposobu zachowania, jak i dyspozycji (cech, właściwości) psychicznych jednostki⁸, stąd też w niniejszym opracowaniu kompetencje nauczyciela rozpatrywane będą w szerokim kontekście: posiadanej wiedzy, wieloaspektowo rozumianych zdolności prowadzenia zajęć – umiejętności dydaktycznych, ale także umiejętności społecznych związanych m.in. z posiadanymi i realizowanymi wartościami (rys. 1).

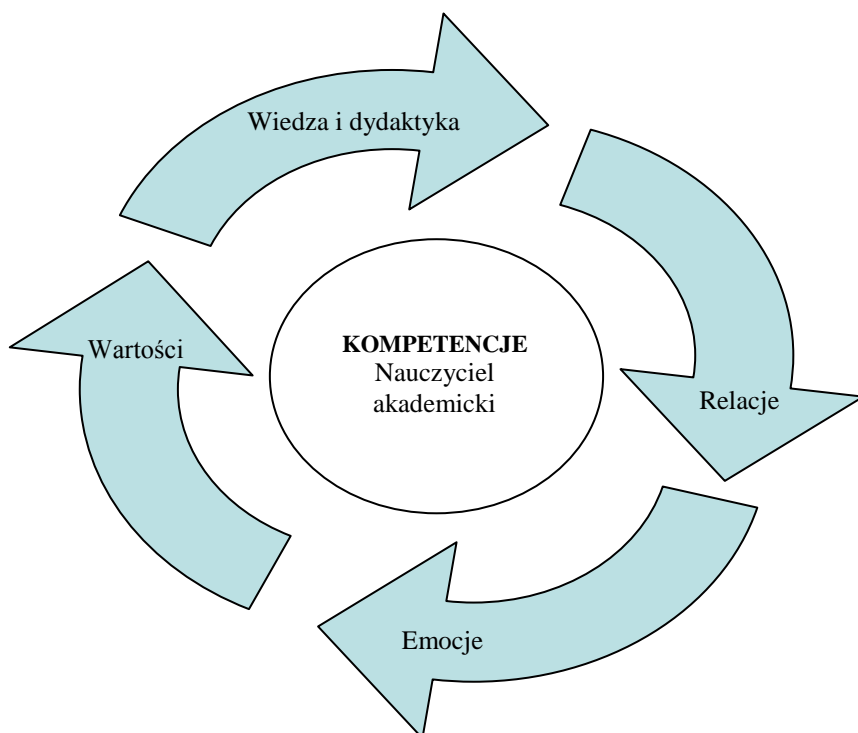
⁴ A.W. Maszke, M. Kocór, *Kompetencje zawodowe nauczycieli* [w:] *Edukacja z perspektywy przemian kulturowo-społecznych*, red. J. Bielecki, A. Jacewicz, Białystok 2010, s. 371–384; A. Kotusiewicz, *Reinterpretacja pojęcia nauczyciel* [w:] A. Kotusiewicz, *Kształcenie nauczycieli a problemy współczesnej edukacji*, Warszawa 1989; A. Szarkowska, *Innowacyjność nauczyciela gimnazjum* [w:] *Edukacja z perspektywy przemian kulturowo-społecznych...*, s. 439–447.

⁵ J. Bogusz, *Autorytet nauczyciela akademickiego a wyniki kształcenia i wychowania*, „Pedagogika Szkoły Wyższej” 1996, nr 4, s. 15–27; W. Ciczkowski, *Wartości moralne nauczyciela akademickiego*, „Pedagogika Szkoły Wyższej” 1996, nr 7, s. 158–162; K. Denek, J. Gnitecki, *Wyznaczniki i uwarunkowania efektywności kształcenia w szkole wyższej*, Warszawa–Łódź 1983.

⁶ A. Wołpiuk-Ochocińska, *Kompetencja społeczna jako wymiar funkcjonowania społecznego jednostki* [w:] *Zdolności człowieka w ujęciu współczesnej psychologii*, red. A. Sękowski, W. Klinkosz, Lublin 2010, s. 93–116.

⁷ M. Kossowska, I. Sołtysińska, *Szkolenia pracowników a rozwój organizacji*, Kraków 2002.

⁸ A. Wołpiuk-Ochocińska, *Kompetencja społeczna...*

Rys. 1. Składniki kompetencji nauczyciela akademickiego (oprac. A. Wołpiuk-Ochocińska)

Model kompetencji nauczyciela akademickiego, który obrazuje rys. 1, podkreśla wzajemną zależność poszczególnych kompetencji od siebie. Wiedza, umiejętności i postawy związane z dydaktyką są silnie zależne od aspektu społecznego, w którym są nabywane. Ten ostatni jest modyfikowany przez świat emocji i wartości, od którego uzależniony jest sposób, w jaki wiedza jest nabywana. Zmiana zachodząca w obszarze jednego rodzaju kompetencji automatycznie prokuruje zmiany w pozostałych.

Dla porównania T. Walkowiak definiuje kompetencje nauczycielskie jako struktury poznawcze złożone z umiejętności, wiedzy, dyspozycji i postaw nauczycieli niezbędnych dla skutecznej realizacji zadań wynikających z określonej koncepcji edukacyjnej⁹. Rozbija przy tym pojęcie kompetencji na kompetencje specjalistyczne (wiedza i umiejętności w zakresie nauczanego przedmiotu), dydaktyczne (wiedza i umiejętności w zakresie nauczania), a także, równie istotne, kompetencje psychologiczne związane między innymi z umiejętnościami motywowania i zachęcania uczniów do nauki.

⁹ T. Walkowiak, *Kompetencje pedagogiczne nauczyciela* [w:] *Badanie, dojrzewanie, rozwój – w drodze do doktoratu*, red. F. Szlosek, Warszawa–Radom 2008, s. 317–318.

W odniesieniu do kompetencji nauczyciela akademickiego K. Denek przedstawia standardy kompetencji zawodowych, dzieląc je na: prakseologiczne, kreatywne, moralne, współdziałania, informacyjno-moralne i komunikacyjne¹⁰. Te ostatnie są uznawane jako niezwykle istotne dla procesu nauczania akademickiego przez wielu autorów: M. Zajączkowską¹¹, C. Banacha¹² czy G. Koć-Seniuch¹³. Z kolei A. Rumiński rozwija w swoich badaniach tematykę ułożenia hierarchicznego cech dobrego nauczyciela akademickiego¹⁴. Przedstawia opinię nauczycieli na temat tych cech. W kolejności są to takie cechy, jak: posiadanie dużego zasobu wiedzy, zdolności dydaktycznych; konsekwencja i wymagania; łatwość nawiązywania kontaktów; wysoki poziom moralny; tolerancja; rzetelność i sumienność; twórczość intelektualna; zamiłowanie do pracy, wysoka kultura osobista; autorytet i uznanie; pogoda, poczucie humoru. Natomiast L. Haber przeprowadził badania wśród studentów państwowych i prywatnych uczelni, starając się określić zbiór cech osobowościowych nauczyciela akademickiego, które są szczególnie ważne dla budowania jego autorytetu¹⁵. Jako istotne i pozytywnie odbierane cechy uczestnicy badania wymieniali profesjonalizm, komunikatywność, chęć współpracy, obiektywizm i wyrozumiałość. Jako te, które zniechęcały studentów do wykładowcy, wymieniano zarozumiałość, niekompetencję, niskie umiejętności komunikacyjne, a także subiektywizm w ocenianiu pracy uczniów oraz rutynę w działaniu. Podobne kategorie pojawiły się w preferencjach studentów w badaniach prowadzonych przez B. Penar-Zadarko, M. Binkowską-Bury i M. Marć¹⁶. Za najbardziej istotne cechy nauczyciela akademickiego uznane zostały: umiejętność przekazania wiedzy, kompetencja, komunikatywność, okazywanie szacunku wobec studenta oraz kultura nauczyciela akademickiego.

¹⁰ K. Denek, *Kompetencje nauczyciela w kontekście wyzwań XXI wieku i potrzeby reformy edukacji w Polsce* [w:] *Kształcenie pedagogiczne w dobie przemian edukacyjnych w Polsce. Materiały konferencyjne*, Szczecin 2000, s. 29–45.

¹¹ M.J. Zajączkowska, *Kompetencje komunikacyjne nauczycieli akademickich w świetle informacji zwrotnej* [w:] *Kompetencja w porozumiewaniu się nauczyciela akademickiego. Wielorakie perspektywy*, Toruń 2007, s. 315–316.

¹² C. Banach, *Pedagodzy o edukacji nauczycielskiej* [w:] *Nauczyciele akademicy w procesie kształcenia pedagogów*, red. K. Duraj-Nowakowa, Kraków 1999, s. 389.

¹³ G. Koć-Seniuch, *Kompetencje profesjonalne nauczyciela trzeciego tysiąclecia jako podstawa współdziałania z uczniami* [w:] B. Dymara, *Dziecko w świecie współdziałania*, Kraków 2000, s. 114.

¹⁴ A. Rumiński, *Nauczyciel akademicki wobec wartości życiowych*, „Pedagogika Szkoły Wyższej” 1996, nr 7, s. 81–92.

¹⁵ L.H. Haber, *Przedsiębiorczość jako parametr pozycji rynkowej nauczyciela akademickiego*, „Pedagogika Szkoły Wyższej” 1996, nr 7, s. 65–77.

¹⁶ B. Penar-Zadarko, M. Binkowska-Bury, M. Marć, *Nauczyciel jutra – modelowa sylwetka nauczyciela akademickiego studiów zawodowych na kierunku pielęgniarstwo i położnictwo*, http://www.pp.viamedica.pl/darmowy_pdf.phtml?indeks=4&indeks_art=60, dostęp: 11.05.2011.

Krótkie wnioski z badań własnych

W ankiecie (w opracowaniu własnym) swoje opinie wyrażali studenci kierunków humanistycznych rzeszowskich i białostockich uczelni wyższych, którzy byli pytani o opis skutecznego wykładowcy. Ankietowani (łącznie 163 losowo wybrane osoby) wskazywali na takie obszary jego funkcjonowania, jak: cechy i umiejętności dydaktyczne, cechy i umiejętności związane ze światem społecznym, cechy i umiejętności związane ze światem emocji oraz cechy i umiejętności związane ze światem wartości.

W procesie dydaktycznym ważne z perspektywy studentów uczestniczących w zajęciach na uczelni wydaje się być, aby prowadzący starał się zainteresować słuchaczy nauczaniem treściami oraz aby wskazywał ich ważność zarówno dla procesu nauczania, jak i samego studenta. Jednocześnie wielu badanych uważa, że w procesie nabywania wiedzy zdecydowanie pomaga to, jeżeli sam prowadzący „jest zainteresowany tym, czego uczy”, kiedy naucza z pasją i zaangażowaniem i jawi się jako ktoś, kto lubi swoją pracę i swój zawód. Dzięki temu jest odbierany jako osoba kompetentna i, co ważniejsze, autentyczna. Studenci również wysoko cenią sobie nauczycieli, którzy mają zainteresowania wychodzące poza granice ich specjalności naukowej. Tego typu zainteresowania, np. sportowe, artystyczne, techniczne, dają o wiele większe możliwości nawiązywania nieformalnych kontaktów z młodzieżą¹⁷. Równie relewantny okazał się być odbiór nauczyciela jako osoby, która „wie, o czym mówi”, a więc posiada realną wiedzę na poruszane tematy, jawi się jako profesjonalista z danej dziedziny. Wiedza, którą posiada, powinna być możliwie aktualna i nieustannie uzupełniana. Kompetentny, profesjonalny nauczyciel akademicki to osoba, która w opinii studentów nieustannie się kształci i poszerza swoje horyzonty.

Jak pokazuje zgromadzony materiał badawczy, współczesny model edukacji i oczekiwania studentów wymuszają na nauczycielu akademickim ciągłe doskonalenie się również w obrębie relacji interpersonalnych, ponieważ efektywność jego pracy wyrasta z różnych źródeł, także tych opierających się na jego kompetencjach społecznych. W celu podniesienia skuteczności i jakości pracy naukowej nauczyciel powinien starać się stworzyć przyjazną atmosferę i zapewnić swoim podopiecznym warunki sprzyjające integracji wewnątrzgrupowej. W tak kierowanym – przyjaznym i sympatycznym środowisku – student ma szansę pełnego rozwoju, wierząc, że będzie wysłuchany oraz oceniony sprawiedliwie i obiektywnie. W zakresie umiejętności społecznych najczęściej wymieniano wyrozumiałość jako cechę wyróżniającą dobrego nauczyciela akademickiego. Według badanych jest to taka umiejętność, która uwrażliwia na sygnały pochodzące od innych, pomaga przewidywać ich odczucia i reakcje, rozumieć zacho-

¹⁷ M. Śnieżyński, *O autorytecie nauczyciela akademickiego*, <http://www.wsp.krakow.pl/konspekt/konspekt3/sniezynski.html>, dostęp: 16.05.2011.

wania, umożliwiając w ten sposób nie tylko lepsze rozumienie sytuacji społecznych, ale też bardziej efektywną komunikację.

Studenci podkreślali też niebagatelną rolę, jaką odgrywa w edukacji poczucie humoru, które może być stosowane jako specyficzne narzędzie dydaktyczne. Ankietowani, o ile sami nie są obiektem żartów, cenią dobry humor i żartobliwy ton, twierdząc, że znacznie lepiej zapamiętują informacje, w których zostały wykorzystane elementy humorystyczne, czy wykłady, w których treść zostały wplecione anegdoty i inne dowcipne wypowiedzi. Na ten aspekt zwraca uwagę wielu autorów, podkreślając, że „człowiek pozbawiony poczucia humoru w ogóle nie powinien pracować w zawodzie nauczycielskim”¹⁸. Praca z młodymi ludźmi wymaga wkalkulowania w działalność edukacyjną czasu także na żart i uśmiech, a niestety animacyjne zastosowanie środków humorystycznych w kształceniu to zjawisko wciąż nieczęsto spotykane w dydaktyce szkół wyższych¹⁹. Stosowanie humoru wspiera dydaktykę, gdyż jest to sposób prosty i każdy ma do niego wrodzone zdolności, a ponadto znacznie redukuje stres i poczucie zagrożenia, zbliża ludzi, a co najważniejsze angażuje emocje, relewancję i pamięć wizualną. Dodatkowo narzędzie, jakim jest humor, zwiększa koncentrację uwagi i utrwalanie wiadomości – daje momenty wytchnienia, usprawniając proces nadawania znaczenia informacjom²⁰.

Niezmiernie ważne dla rozważań nad kompetencjami nauczyciela akademickiego jest także przedstawienie świata emocji w dużym stopniu warunkujących optymalizację efektów uczenia²¹. Najbardziej pożądaną cechą inteligentnego emocjonalnie nauczyciela, wskazywaną przez ankietowanych, jest cierpliwość wobec innych. Cierpliwość jest traktowana nie jako czynnik osobowościowy, ale jako pewna umiejętność akceptacji ich umiejętności i tempa przyswajania wiedzy, która nadaje uczestnikom zajęć poczucie podmiotowości i pozwala na budowanie z nimi więzi emocjonalnych oraz uzyskiwanie społecznego poparcia. Studenci równie wysoko cenią dojrzałość i zrównoważenie emocjonalne prelegenta, co daje im poczucie stabilizacji i pozwala się skupić na procesie kształcenia.

„Nauczyciel akademicki jest przede wszystkim służą prawdy obiektywnej, przedstawicielem jej i głosicielem wśród młodzieży i społeczeństwa. Służba to szczytna i niezmiernie zaszczytna, ale zarazem wymagająca nie tylko odpowiednich kwalifikacji intelektualnych i stosownej wiedzy, lecz także wielkiego hartu ducha i silnego charakteru”²². Zgodnie ze słowami K. Twardowskiego młodzież

¹⁸ M. Śnieżyński, *O autorytecie nauczyciela...*

¹⁹ E. Adamczuk, *Uczymy się przez humor*, Lublin 1997, s. 4–32.

²⁰ D. Tamblyn, *Szkolenia*, Kraków 2009, s. 45–55.

²¹ G. Petty, *Nowoczesne nauczanie. Praktyczne wskazówki i techniki dla nauczycieli, wykładowców i szkoleniowców*, Sopot 2011, s. 156.

²² K. Twardowski, *O dostojęństwie Uniwersytetu*. Wykład wygłoszony na Uniwersytecie J. Kazimierza we Lwowie w 1932 r.

akademicka poszukuje nie tylko autorytetów naukowych, ale również moralnych – osób, które swoją postawą przekazują wartości i wskazują na to, co jest ważne w życiu. Zdaniem badanych nauczyciel akademicki powinien żyć według zasad, które głosi i kształtować zgodnie z nimi swoje związki z innymi osobami.

Podsumowanie

W przyszłości coraz intensywniej i szybciej zmieniać się będą role nauczyciela akademickiego, zarówno ze względu na zawartość treściową tych ról, jak i techniki ich realizowania²³. Stąd niezbędne okazuje się systemowe podejście do rozwoju wykładowców akademickich zarówno pod względem dydaktycznym, jak i społecznym oraz ekonomicznym.

Podsumowując powyższe rozważania, można powiedzieć, iż profesjonalizm nauczyciela akademickiego jest pojęciem bardzo rozległym treściowo. Nie sposób mówić o skuteczności wykładowcy, nie wspominając o wielu istotnych kompetencjach niezbędnych w jego pracy dydaktycznej i naukowej. Studenci pytani o pożądane cechy nauczyciela akademickiego wymieniali cztery grupy kompetencji, które autorki opracowania przedstawiły w modelu: wiedza i dydaktyka – emocje – wartości – relacje. Profesjonalny nauczyciel akademicki w opisywanym ujęciu jawi się jako otwarta na ludzi osoba z pasją nauczania, która potrafi zainteresować innych wiedzą, którą przekazuje, a jednocześnie odznacza się emocjonalną świadomością, sprawiedliwością i cierpliwością wobec tych, których naucza. Klasyczny wykład jest odbierany jako mało atrakcyjna forma zajęć, która nie zaspokaja potrzeb poznawczych uczącego się. Wykładowca powinien dostosowywać narzędzia przekazywania wiedzy do wymagań, oczekiwania i co równie ważne zdolności percepcyjnych współczesnych studentów²⁴.

Bibliografia

- Adamczuk E., *Uczymy się przez humor*, Lublin 1997.
- Banach C., *Pedagodzy o edukacji nauczycielskiej* [w:] *Nauczyciele akademicy w procesie kształcenia pedagogów*, red. K. Duraj-Nowakowa, Kraków 1999.
- Bogusz J., *Autorytet nauczyciela akademickiego a wyniki kształcenia i wychowania*, „Pedagogika Szkoły Wyższej” 1996, nr 4.
- Denek K., *Kompetencje nauczyciela w kontekście wyzwań XXI wieku i potrzeby reformy edukacji w Polsce* [w:] *Kształcenie pedagogiczne w dobie przemian edukacyjnych w Polsce. Materiały konferencyjne*, Szczecin 2000.

²³ K. Jaskot, *Uczelnia ukierunkowana na studenta*, „Pedagogika Szkoły Wyższej” 1996, nr 4, s. 9–14.

²⁴ A. Kaszuba-Perz, P. Perz, *Przygotowywanie do zajęć* [w:] *Wykładowca doskonały. Podręcznik nauczyciela akademickiego*, red. A. Rozmus, Warszawa 2010, s. 48–64.

- Denek K., Gnitecki J., *Wyznaczniki i uwarunkowania efektywności kształcenia w szkole wyższej*, Warszawa–Łódź 1983.
- Haber L.H., *Przedsiębiorczość jako parametr pozycji rynkowej nauczyciela akademickiego*, „Pedagogika Szkoły Wyższej” 1996, nr 7.
- Jaskot K., *Uczelnia ukierunkowana na studenta*, „Pedagogika Szkoły Wyższej” 1996, nr 4.
- Karwala S., *Model mentoringu we współczesnej szkole wyższej*, <http://mentoring.com.pl/Mentoring.pdf>, dostęp: 10.05.2011.
- Kaszuba-Perz A., Perz P., *Przygotowanie do zajęć [w:] Wykładowca doskonały. Podręcznik nauczyciela akademickiego*, red. A. Rozmus, Warszawa 2010.
- Koć-Seniuch G., *Kompetencje profesjonalne nauczyciela trzeciego tysiąclecia jako podstawa współdziałania z uczniami [w:] B. Dymara, Dziecko w świecie współdziałania*, Kraków 2000.
- Kossowska M., Sołtysińska I., *Szkolenia pracowników a rozwój organizacji*, Kraków 2002.
- Kotusiewicz A., *Reinterpretacja pojęcia nauczyciel [w:] A. Kotusiewicz, Kształcenie nauczycieli a problemy współczesnej edukacji*, Warszawa 1989.
- Kupisiewicz C., *Szkolnictwo w procesie przebudowy*, Warszawa 1987.
- Lewowicki T., Mieszalski S., Szymański M.S., *Szkoła i pedagogika w dobie przełomu*, Warszawa 1995.
- Maszke A.W., Kocór M., *Kompetencje zawodowe nauczycieli [w:] Edukacja z perspektywy przemian kulturowo-społecznych*, red. J. Bielecki, A. Jacewicz, Białystok 2010.
- Penar-Zadarko B., Binkowska-Bury M., Marć M., *Nauczyciel jutra – modelowa sylwetka nauczyciela akademickiego studiów zawodowych na kierunku pielęgniarstwo i położnictwo*, http://www.pp.viamedica.pl/darmowy_pdf.phtml?indeks=4&indeks_art=60, dostęp: 11.05.2011.
- Rumiński A., *Nauczyciel akademicki wobec wartości życiowych*, „Pedagogika Szkoły Wyższej” 1996, nr 7.
- Szarkowska A., *Innowacyjność nauczyciela gimnazjum [w:] Edukacja z perspektywy przemian kulturowo-społecznych*, red. J. Bielecki, A. Jacewicz, Białystok 2010.
- Śnieżyński M., *O autorytecie nauczyciela akademickiego*, <http://www.wsp.krakow.pl/konspekt/konspekt3/sniezynski.html>, dostęp: 16.05.2011.
- Tamblyn D., *Śmieć się i uczyć. 95 sposobów wykorzystania humoru do zwiększenia efektywności nauczania i szkolenia*, Kraków 2009.
- Twardowski K., *O dostojności Uniwersytetu*. Wykład wygłoszony na Uniwersytecie J. Kazimierza we Lwowie w 1932 r.
- Walkowiak T., *Kompetencje pedagogiczne nauczyciela [w:] Badanie, dojrzewanie, rozwój – w drodze do doktoratu*, red. F. Szlosek, Warszawa–Radom 2008.
- Wołpiuk-Ochocińska A., *Kompetencja społeczna jako wymiar funkcjonowania społecznego jednostki [w:] Zdolności człowieka w ujęciu współczesnej psychologii*, red. A. Sękowski, W. Klinkosz, Lublin 2010.
- Wołpiuk-Ochocińska A., *Wyzwania współczesnego nauczyciela w dobie globalizacji i powszechnej konkurencji [w:] Szkoła wobec wyzwań XXI wieku*, t. 2, red. K. Szmyd, E. Dolata, A. Śniegulska, Rzeszów 2012.
- Zajączkowska M.J., *Kompetencje komunikacyjne nauczycieli akademickich w świetle informacji zwrotnej [w:] Kompetencja w porozumiewaniu się nauczyciela akademickiego. Wielorakie perspektywy*, red. W. Maliszewski, Toruń 2007.